

УДК 657

Шевчук Л. П., к.е.н. доцент Вінницький фінансово-економічний університет

Мусятовська Л.Й., викладач фінансових дисциплін Вінницький технічний коледж

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ РОЗРАХУНКУ ЄДИНОГО СОЦІАЛЬНОГО ВНЕСКУ ЗГІДНО РІЗНИХ МОДЕЛЕЙ

В сучасних умовах реформування економіки України особливої актуальності набуває питання наповнення Пенсійного фонду та збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів, що потребує пошуку нових підходів. В статті розглянуто аналіз результатів розрахунку єдиного соціального внеску згідно діючої та регресивно-прогресивної моделі. Запропоновано запровадити використання регресивно-прогресивної моделі розрахунку єдиного соціального внеску бізнес-одинацями на основі легалізованої заробітної плати, що сприятиме збільшенню надходжень до Пенсійного фонду завдяки ефективності фінансового контролю. Необхідно продовжувати дослідження переваг та недоліків даної моделі в комплексі з використанням інших фінансових інструментів, які сприятимуть легалізації та тінізації оплати праці, що засвідчуватиме ефективну державну політику країни в умовах проведення економічних реформ.

Ключові слова: аналіз, єдиний соціальний внесок, розрахунок, легалізація, заробітна плата, регресивно-прогресивна модель.

(Табл.2, Літ.8).

Шевчук Л. П., Мусятовская Л.И.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ РАСЧЕТА ЕДИНОГО СОЦИАЛЬНОГО ВЗНОСА СОГЛАСНО РАЗЛИЧНЫХ МОДЕЛЕЙ

В современных условиях реформирования экономики Украины особую актуальность приобретает вопрос наполнения пенсионного фонда и увеличение финансовых ресурсов местных бюджетов, что требует поиска новых подходов. В статье рассмотрен анализ результатов расчета единого социального взноса согласно действующей и регрессивно-прогрессивной модели. Предложено ввести использование регрессивно-прогрессивной модели расчета единого социального взноса бизнес-единицами на основе легализованной заработной платы, благодаря эффективности финансового контроля, что будет способствовать увеличению поступлений в Пенсионный фонд. Необходимо продолжать исследования достоинств и недостатков данной модели в комплексе с использованием других финансовых инструментов, которые будут способствовать легализации и тенизации оплаты труда, удостоверять эффективную государственную политику страны в условиях проведения реформ.

Ключевые слова: анализ, единый социальный взнос, расчет, легализация, заработная плата, регрессивно-прогрессивная модель.

Shevchuk L., Musyatovska L.

ANALYSIS OF CALCULATION SINGLE SOCIAL CONTRIBUTION UNDER DIFFERENT MODELS

In modern conditions of reforming Ukraine's economy especially important is the

question of filling the pension fund and increase the financial resources of local budgets, which requires new approaches. In the article the analysis of single social contribution calculation according to current and regressive-progressive model. Proposed to introduce the use of progressive-regressive model for calculating the single social contribution business units based on legalized wages due to the efficiency of financial control, which will increase revenues to the Pension Fund. It should continue to study the advantages and disadvantages of this model in conjunction with the use of other financial instruments that promote the legalization of wages and shadow that shows the effective state policy of the country in terms of reforms.

Keywords: analysis, single social contribution calculation, legalization, wages, progressive-regressive model.

Постановка проблеми. В сучасних умовах реформування економіки України особливої актуальності набуває питання наповнення Пенсійного фонду та збільшення фінансових ресурсів місцевих бюджетів, що потребує пошуку нових підходів для їх розв'язку. Одним із напрямків вирішення даної проблематики є вдосконалення вітчизняного законодавства в частині запровадження нової моделі розрахунку єдиного соціального внеску (далі - ЄСВ) бізнес – одиницями, що через призму фінансового контролю дасть можливість легалізувати заробітну плату, як важливого фактора впливу наповнення Пенсійного фонду.

Аналіз досліджень та публікацій. Питання тінізації та легалізації заробітної плати займає важливе місце у наукових дослідженнях учених-економістів зарубіжної та вітчизняної науки. Теоретичні основи сучасних наукових підходів до визначення та оцінки податкового навантаження на фонд оплати праці в Україні, причин та наслідків нерівномірного розподілу між суб'єктами господарювання викладені в роботах багатьох вітчизняних економістів. На підставі досліджених тенденцій сьогодення науковець Л.В.Синяєва звертає увагу на відсутність дієвого контролю з боку держави за політикою оплати праці та недосконалість науково-методичного забезпечення регулювання з цього питання [1].

Аналізуючи результати досліджень науковців і практиків слід відзначити позитивним те, що пропонуються застосовувати різні відсоткові ставки єдиного соціального внеску до бази оподаткування, якою є фонд оплати праці, поділений на дві частини. Більшість економістів оцінюють заробітну плату як один із найважливіших показників, де відбувається перетин інтересів підприємства, працівника та держави, що впливає на формування Пенсійного фонду. Теоретичні та практичні аспекти ефективності контролю процесів оподаткування заробітної плати та їх впливу щодо наповнення Пенсійного фонду і місцевих бюджетів досліджувалися у наукових працях В.О.Шевчука, А.А.Шевчука та інших науковців.

Виділення невирішених частин. Враховуючи результати проведених раніше досліджень щодо легалізації заробітної плати слід зауважити, що невирішеною залишаються питання, пов'язані з необхідністю вивчення розрахунку ЄСВ бізнес-одиниць згідно нової моделі в умовах реформування економіки як основи фінансового забезпечення Пенсійного фонду та місцевих бюджетів. Різновекторність теоретичних та практичних підходів до розрахунку ЄСВ в період проведення економічних реформ в Україні потребує впровадження формування нового механізму розрахунку з використанням економічних важелів впливу на розвиток та легалізацію бізнесу через призму фінансового контролю, і як наслідок наповнення Пенсійного фонду.

Формулювання цілей. Метою є аналіз результатів розрахунку ЄСВ бізнес – одиницями на основі різних методик та обґрунтування теоретичних засад і розробка

практичних рекомендацій комплексного підходу щодо наповнення Пенсійного фонду за рахунок впровадження регресивно-прогресивної моделі та інших фінансових інструментів.

Виклад основного матеріалу. Проведення економічних реформ в Україні повинно сприяти наповненню Пенсійного фонду та місцевих бюджетів, які прямо пов'язані з легалізацією заробітної плати бізнес-одинацями. Особливої актуальності набуває дослідження теоретико - практичних аспектів наповнення Пенсійного фонду за рахунок зміни підходів до розрахунку єдиного соціального внеску з огляду на податкове реформування та європейську інтеграцію України.

Слід зазначити, що з 1 січня 2016 року відбулися зміни до порядку нарахування єдиного соціального внеску на заробітну плату, згідно яких ставка дорівнює 22% та податок на доходи фізичних осіб (далі - ПДФО) - 18% [2]. На перший погляд це повинно було б забезпечити збільшення виплати заробітної плати за рахунок підвищення її розміру до реальної офіційної суми, що сприяло б збільшенню надходжень до Пенсійного фонду та місцевих бюджетів.

Однак слід зазначити, що зменшення податкового навантаження на фонд оплати праці в частині сплати ЄСВ у 2016 році майже вдвічі не призвело до кардинальної зміни, тобто збільшення заробітної плати не відбулося. Даний факт негативно позначився на сумі надходжень Пенсійного фонду. Аналітики зазначають, що зменшення ставки ЄСВ до розміру 22 % було помилкою, адже у 2016 р. відбувся великий дефіцит Пенсійного фонду, тобто нестача грошей, які надходять від сплати внесків, і цей дефіцит на сьогоднішній день передбачений покриттям з Державного бюджету. Бюджет Пенсійного фонду становить 253,6 млрд. грн., з них дефіцит – 81,3 млрд. грн.

Варто зазначити, що з Державного бюджету надається 145 млрд. грн., але ця різниця, між 81,3 млрд. грн. і 145 млрд. грн. – це ті ресурси, які, власне, є витратами Державного бюджету та використовуються на виплату пенсій військовослужбовцям, чорнобильцям та інші бюджетні програми. Тобто це не можна вважати засобами дефіциту, а дефіцит, становить 81,3 млрд. грн. [3].

Сьогодні вже ствердно можна сказати, що зменшення ставки ЄСВ спричинило не тільки ризик, а підтвердило факт недоотримання відповідних надходжень і створило дефіцит Пенсійного фонду. Адже український бізнес, який бажає полегшення умов ведення підприємництва не сприйняв пропозицію легалізувати і виводити з тіні заробітні платні – через суттєве їх підвищення, хоча й відбулося радикальне зменшення єдиного соціального внеску.

Отже, на нашу думку зниження розміру внеску необхідно поєднувати з дієвим виконанням функцій фінансового контролю, коли держава висуватиме вимогу щодо значного підвищення фонду оплати праці для працівників бізнес-одинаць, які досі виплачують заробітну плату «в конвертах», що автоматично сприятиме ліквідації тіньових виплат та отриманню потенційних фінансових ресурсів, які будуть отримані від ефективності використання інструментарію контролю та є сьогодні надзвичайно актуальним [3].

На думку деяких експертів, реформа уряду зі зменшення єдиного соціального внеску мала цілком правильну мету – ліквідувати заробітну плату в «конвертах» і наповнити Пенсійний фонд, але оскільки суми тіньових виплат значно перевищують офіційні, то бізнес ініціативу підвищення офіційних оплат не здійснив, що призвело до збільшення дефіциту Пенсійного фонду у 2016 р. Адже, за оцінками державної фіскальної служби обсяг тіньової економіки за попередній період в Україні становив 280

млрд грн. і експерти відзначають зростання тіньового сектора та чітко оцінити масштаби тіньової економіки неможливо .

Враховуючи все вищезазначене, можна говорити про те, що реформа, спрямована на детінізацію ринку праці та наповнення Пенсійного фонду не дала очікуваного ефекту, оскільки потребує реалізації ряду законодавчих змін .

На нашу думку потрібна соціальна база ,яку можна отримати провівши реформу пенсійного забезпечення комплексно, через впровадження економічних важелів впливу, які призведуть до легалізації та детінізації оплати праці, що стане основою розвитку економіки в цілому і фінансової стабільності регіонів , використавши дієвий фінансовий контроль.

В умовах децентралізації роль контролю фінансових ресурсів полягатиме не тільки в комплексній оцінці сфери фінансів, роботи територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо їх спроможності забезпечити регіон коштами, а у виявленні додаткових джерел наповнення Пенсійного фонду та місцевого бюджету за рахунок ефективності контролю та прийняття управлінських рішень, що сприятимуть процесам формування відповідних ресурсів.

Отже, на підставі вищевикладеного можна зазначити,що контроль як інструмент управління передбачає усвідомлену та планомірну дію системи, яка впливає на підзвітні й підконтрольні ланки для реалізації основної мети – розвитку і легалізації бізнесу та сприятиме фінансовій незалежності регіонів за рахунок додаткових джерел формування фінансових ресурсів,що надійдуть від сплати податків [4].

На нашу думку, доцільно для вирішення проблеми наповнення Пенсійного фонду впровадження регресивно--прогресивної моделі розрахунку ЄСВ, яка впливатиме на виплату середньої заробітної плати. Обґрунтування доцільності застосування в економічній практиці нової моделі розрахунку ЄСВ полягає в збільшенні надходжень до Пенсійного фонду, суть якої полягає в застосуванні різних ставок внеску в залежності від заробітної плати в основі якої буде законодавчо встановлена ставка єдиного соціального внеску в розмірі -22%[5], яка буде застосована до середньої заробітної плати , тоді як для мінімального і максимального розміру оплати праці ставка буде найвища.

Ефективний контроль необхідний для легалізації заробітної плати, адже бізнес-одиниці як сплачували так і продовжують сплачувати більшій частині своїх працівників мінімальну заробітну плати,яка дорівнюватиме з 1 січня 2017 року -1600 грн. та граничний розмір доходу планується в сумі 2240 грн. [6]. До таких нарахувань доходу застосовується податкова соціальна пільга, що зменшує суму сплати податку на доходи фізичних осіб, хоча нормами Державного бюджету на 2016 рік збільшено ставку оподаткування і встановлено єдиний розмір — 18 % незалежно від суми виплати [2].

Так з 01 січня 2017 р податкова соціальна пільга (ПСП) отримає такі розміри:

- $100\% = 1600 * 0,50 = 800,00$ грн. (тобто 50 % прожиткового мінімуму-1600 грн.);
- 01 - 150 % ПСП = 1200,00 грн.;
- 02 - 200 % ПСП = 1600 грн.

Згідно підпункту 169.4.1 Податкового кодексу України податкова соціальна пільга у 2017 р. може застосовуватися до доходу працівника у вигляді заробітної плати чи прирівняних до неї виплат, якщо розмір доходу не перевищує прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 01 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень. Тобто максимальний розмір доходу, при оподаткуванні якого може бути застосована податкова соціальна пільга у 2017 році складає 2240 грн. ($1600 * 1,4 \approx 2240$ грн.)[6]

Адже слід зазначити, що за умови виплати більшій частині працівників мінімальної заробітної плати та гарантованого розміру, до яких при визначенні ПДФО буде застосовано податкову соціальну пільгу призводить до зменшення суми надходжень податку на доходи фізичних осіб, що є негативним фактором, так як цей показник формує найбільшу складову місцевого бюджету.

Проведемо аналіз даних розрахунку ЄСВ з використанням умовних значень на основі діючої та запропонованої нами регресивно-прогресивної моделі, використавши метод порівняння, моделювання (табл.1,2).

Таблиця 1

Розрахунок ЄСВ на основі діючої моделі на 2017 р.

Заробітна плата (грн.)	1600	2240	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	Разом
Кількість осіб	23	8	3	2	5	6	1	1	1	50
Кількість осіб, %	46,00	16,00	6,00	4,00	10,00	12,00	2,00	2,00	2,00	100,00
Фонд оплати праці (грн.)	36800	17920	9000	8000	25000	36000	7000	8000	9000	156720
Відрахування до ФСС (%)	22	22	22	22	22	22	22	22	22	
Нарахування ЄСВ, (грн.)	8096	3942,4	1980	1760	5500	7920	1540	1760	1980	34478,4
Питома вага до ФСС, %	23,48	11,43	5,74	5,10	15,95	22,97	4,47	5,10	5,74	100,00

Таблиця 2

Розрахунок ЄСВ на основі регресивно-прогресивної моделі на 2017 р.

Заробітна плата (грн.)	1600	2240	3000	4000	5000	6000	7000	8000	9000	Разом
Кількість осіб	23	8	3	2	5	6	1	1	1	50
Кількість осіб у %	46,00	16,00	6,00	4,00	10,00	12,00	2,00	2,00	2,00	100,00
Фонд оплати праці (грн.)	36800	17920	9000	8000	25000	36000	7000	8000	9000	156720
Відрахування до ФСС (%)	37	36	35	30	27	22	27	30	35	
Нарахування до ФСС, (грн.)	13616	6451,2	3150	2400	6750	7920	1890	2400	3150	47727,2
Питома вага до ФСС у %	28,53	13,52	6,60	5,03	14,14	16,59	3,96	5,03	6,6	100,00

Аналіз даних показує, що розмір заробітної плати впливає на ставку єдиного соціального внеску при використанні регресивно-прогресивної моделі, а відповідно й на суму сплати. Варто звернути увагу, що для мінімальної та максимальної заробітної плати ставка єдиного соціального внеску матиме тенденцію до зростання, тоді як мінімальна ставка буде застосована до середньої заробітної плати, що є надзвичайно актуальним для

наповнення Пенсійного фонду та формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів, так як основним джерелом є податок на доходи фізичних осіб.

Відповідно до проведених розрахунків (табл.1) слід зазначити, що 62 % працівників (46+16) отримує мінімальну та гарантовану заробітну плату до якої застосовується податкова соціальна пільга, що також є негативним фактором впливу на сплату ПДФО та ЄСВ, який сплачується розмірі 22% незалежно від суми.

Вирішення даного проблемного питання можливо лише комплексно і одним із компонентів є на нашу думку запровадження регресивно-прогресивної моделі розрахунку ЄСВ, яка повинна бути застосована до середньої заробітної плати у нашому випадку це -6 000 грн., що стане позитивним фактором для наповнення Пенсійного фонду та місцевого бюджету за рахунок податкових надходжень від ПДФО. Аналітичні дані таблиць 1 та 2 показують, що навіть не змінюючи фонд оплати праці, який складає в нашому випадку 156720 грн., а лише використання регресивно - прогресивної моделі розрахунку ЄСВ дає збільшення надходжень до Пенсійного фонду на суму -13248.80 грн. і складе -47727,2 грн., тоді як при діючій системі дана сума надходжень складає лише 34478,4 грн.

Виходячи з даних розрахунків, можна сказати, що бізнес-одиниці згідно регресивно - прогресивної моделі розрахунку ЄСВ будуть більші платежі до Пенсійному фонду (47727.2 - 34478.4) (табл.1,2), що зменшуватиме дефіцит.

Слід зауважити, що проводити пенсійну реформу необхідно комплексно, що потребує нових законодавчих норм стосовно диференціації заробітної плати, адже розрахунки показують, що 62 % населення отримує мінімальну заробітну плату до якої застосовується податкова соціальна пільга, яка негативно позначається на сплаті податку на доходи фізичних осіб, і як наслідок не дозволяє фінансово укріпити місцеві бюджети.

Законодавче зменшення ставки ЄСВ до 22 % у 2016 році не призвело до підвищення оплати праці, що потребує наступного компонента пенсійної реформи, на нашу думку це має стати законодавче застосування інших фінансових інструментів, зокрема індикативної заробітної плати, що дасть змогу платити реальну заробітну плату працівникам та підтвердити суму у звіті соціального фонду, яка впливатиме на розмір пенсії в майбутньому. Запровадження індикативної заробітної плати сприятиме легалізації заробітної плати працівників, а держава зможе спостерігати наповнення державного бюджету та Пенсійного фонду.

Отже, з урахуванням аналізу попередніх розрахунків можна зробити висновок, що виплата більшій частині працівників мінімальної заробітної плати при зменшенні ставки ЄСВ негативно позначається на наповненні Пенсійного фонду та призводить до недоотримання фінансових ресурсів місцевих бюджетів, що потребує подальшого дослідження щодо використання нових фінансових інструментів, зокрема впровадження регресивно-прогресивної моделі розрахунку ЄСВ та ефективного фінансового контролю.

З огляду на фактичні розрахунки можна констатувати, що наступною складовою реформи має стати ефективний фінансовий контроль оплати праці, який є важливим чинником на шляху наповнення Пенсійного фонду та медичного страхування у 2017 році. Стосовно категорії «ефективність контролю», то професор В.О. Шевчук зазначає, що її слід розглядати як ступінь пристосованості контролюючої системи до розв'язання певної проблеми у визначених умовах [7].

Отже, з урахуванням вищевикладеного, можна дійти висновку, що ефективність фінансового контролю як інструмента управління повинна забезпечити розв'язання

проблеми детінізації заробітної плати, що сприятиме збільшенню надходжень Пенсійного фонду за допомогою його інструментарію.

Адже слід зазначити, що Комітет Верховної Ради з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення рекомендував на 2017 рік та ухвалив за основу проект закону «Про загальнообов'язкове соціальне медичне страхування в Україні» (№4981). [8]. Виходячи з проекту Закону для громадян цей проект безкоштовний, так сплачувати внески буде той, хто страхує, для працюючих громадян – роботодавець, а непрацюючих — місцеві органи виконавчої влади. Згідно з проектом, страховий внесок буде однаковий для всіх, тобто розмір не встановлюються натомість затверджується щорічно Кабінетом Міністрів разом із Програмою загальнообов'язкового соціального медичного страхування і за попередніми підрахунками роботодавець зобов'язаний буде сплачувати у 2017 році 290-350 грн. на місяць за кожного найманого працівника, що ще раз підтверджує необхідність дієвого контролю в даному процесі.

Запровадження регресивно-прогресивної моделі розрахунку ЄСВ гарантовано збільшує надходження від єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду через відповідну математичну формулу, встановлену законодавчо та в комплексі з іншими фінансовими інструментами. Разом з тим нова модель розрахунку створює можливість додаткових надходжень до Державного та місцевого бюджету від сплати податку на доходи фізичних осіб за рахунок розширення легального фонду оплати праці в країні, а масштабна детінізація трудових відносин сприятиме зміцненню споживчого попиту та відповідного зростання національної економіки.

Висновки. Таким чином, варто відзначити, що суттєве зниження ЄСВ до 22% у 2016 році призвело до принципово складної ситуації в сфері публічних фінансів. З одного боку, ця реформа мала б дати можливість для розвитку економіки, детінізації заробітних плат та у подальшому – зростання доходної частини бюджету та наповнення Пенсійного фонду. Проте, з іншого боку, зниження ставки ЄСВ, який на сьогодні є основним джерелом наповнення Пенсійного фонду, тобто загальних витрат необхідних для фінансування усіх пенсійних зобов'язань держави, що забезпечуються як з Пенсійного Фонду, так і з Державного бюджету, призвело до різкого підвищення частки фінансування пенсій з Державного бюджету з 32% у 2015 році до 55% у 2016 році, що є негативним показником для розвитку країни в цілому.

Фактично зниження ставки ЄСВ у 2016 році призвело до :

1. Остаточної втрати пенсійною системою України її страхового принципу;
2. Припинення існування солідарної пенсійної системи у тому вигляді, в якому передбачено відповідно до чинного законодавства про загальнообов'язкове пенсійне страхування;
3. Неспроможність держави забезпечити сьогодні рекомендований міжнародними нормами коефіцієнт заміщення втраченого заробітку пенсією на рівні 0,5, що означає фактично остаточну ліквідацію принципу соціальної справедливості у пенсійному забезпеченні;
4. Частка наповнення пенсійного фонду з Державного бюджету буде і надалі зростати, що матиме негативні соціально-економічні та політичні наслідки.

На нашу думку, вирішення даного проблемного питання можна на основі впровадження регресивно-прогресивної моделі розрахунку ЄСВ, аналіз результатів якої показує, що її застосування сприятиме збільшенню надходжень до Пенсійного фонду як основи фінансової стабільності країни та дасть можливість сплачувати середню заробітну плату, яка сприятиме збільшенню фінансових ресурсів місцевих бюджетів в умовах децентралізації.

Перспективи подальших досліджень. Доцільно подальше дослідження комплексного підходу до пенсійного забезпечення, зокрема вивчення переваг і недоліків регресивно-прогресивної моделі та використання інших фінансових інструментів, таких як запровадження індикативної заробітної плати та дієвого фінансового контролю, що сприятиме знаходженню оптимальної методики розрахунку єдиного соціального внеску при якій сума витрат на оплату праці буде доступною бізнесу і призведе до проведення ефективних реформ в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Синяєва Л. Проблеми регулювання оплати праці та шляхи їх вирішення в Україні//Л.Синяєва// Регіональна економіка.- 2009 - №1.- С.171-177.
2. Оприлюднено реальний розмір дефіциту Пенсійного фонду . http://zik.ua/news/2016/08/13/oprylyudneno_realnyy_rozmir_defitsytu_pensiynogo_fondu_773252
3. Закон України «Про Державний бюджет України на 2016рік» від 25.12.2015 р. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=928-VIII>
4. Шевчук А.А.Ефективність контролю фінансових ресурсів як інструмент фінансової стабільності місцевих бюджетів /А. А. Шевчук// Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"№ 10, 2015. Електронний ресурс. - Режим доступу: www.economy.nayka.com.ua/pdf/10_2015/61.pdf
5. Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08.07.2010 р. Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=№2464-VI>.
6. Проект Закон України «Про Державний бюджет України на 2017рік» від 15.09.2016 р. Електронний ресурс. - Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60032
7. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (Проблеми теорії, організації, методології): монографія / В. О. Шевчук. – К. : Київ. держ. торг.- екон. ун-т. – 1998. –317 с.
8. Проект Закону «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування в Україні» №4981-2 від 02.08.2016./ Електронний ресурс. - Режим доступу: http://zakon1w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59862